

Kościół pw. Św. Marcina w Jaworze

Kościół p.w. św. Marcina położony jest w północno-zachodniej części średniowiecznego Jawora. Usytuowany na wysokości 203 m n.p.m. o czym świadczy wmurowany w XIX w. jeszcze w okresie rządów pruskich reper pomiarowy w murze świątyni, góruje swoją sylwetką nad najbliższą okolicą. Od strony północnej otacza go zachowany odcinek obronnego muru miejskiego, od zachodu graniczy z ul. J. Poniatowskiego, od strony południowej i wschodniej graniczy z ulicami Kościelną i Szkolną i posesją plebanii. Jest to budowla halowa orientowana ze wschodu na zachód, z fasadą zachodnią, nawa główna i nawy boczne tej samej wysokości 13,7m.

Budowę kościoła zaczęto najprawdopodobniej w latach 1267-1290 za panowania księcia Henryka Probusa, jako trzynawową budowlę halową z charakterystycznym potrójnym dachem według założeń budowla miała być dwuwieżowa. Wzniesiono tylko jedną wieżę po stronie południowej, która przetrwała do 1533 roku. W tym też roku runęła prawdopodobnie z powodu jakiegoś lokalnego wstrząsu, odbudowano wieżę obecnej postaci po stronie północnej w ciągu dwóch lat.

O wczesnogotyckim pochodzeniu chóru kapłańskiego może świadczyć dekoracja zwornika w kształcie rozety na sklepieniu zakrystii oraz proste łaskowate okienka po północnej stronie prezbiterium, na schodach prowadzących na oratorium¹. W tym samym czasie wykonano kamienne nisze i ławy w prezbiterium, dekorując je wczesnogotyckimi ślepymi arkadami. We wnękach zachowały się fragmenty wczesnogotyckich dekoracji w formie kwiatonów.

Prezbiterium jest silnie wydłużone, o długości 21m, szerokości 9m i wysokości 115m, jednonawowe i czteroprzęsłowe zamknięte od strony

¹ M. Kutner. Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200-1330. Toruń 1969. s.142

wschodniej trzema ścianami na podstawie ośmioboku foremego, od strony północnej wejście do zakrystii zdoobi skromny ostrołukowy portal z piaskowca, podobny portal z zamurowanym wejściem znajduje się na ścianie zachodniej zakrystii, było to wejście od nawy północnej. Nad zakrystią znajduje się oratorium otwarte z dwóch stron, przeznaczona dla chóru kapłańskiego. W ścianie południowej prezbiterium znajduje się niewielkie wejście obramowane ostrołukowym portalem z piaskowca. Od zewnątrz portal ten jest jednolitą konstrukcją uskokową, którą tworzą profilowane węgary, przechodzące bezpośrednio w łuk naddrzwiowy. Po obydwóch stronach portal jest otoczony czworobocznymi filarami. Pole znajdujące się nad drzwiami posiada formę ostrego łuku i wypełnione jest płaskorzeźbą św. Marcina na koniu dzielącego się płaszczem z żebrakiem. Jest to najstarsze przedstawienie wizerunku św. Marcina w Jaworze. Pole to jest otoczone ozdobnym płaskorzeźbionym pasem z motywami winorośli. Portal ten jest datowany na I połowę XIV w.

Wnętrza nawy i prezbiterium nakryte są sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Żebra konstrukcyjne w chórze kapłańskim spływają na wsporniki przyścienne, przenosząc ciężar sklepienia na przypory znajdujące się na zewnątrz prezbiterium. W środkowej części sklepienia każdego przęsła, w miejscu przecinania się żeber występują zworniki. Zworniki i wsporniki w kościele Św. Marcina wyróżniają się bogatą rzeźbiarską dekoracją i pochodzą z I połowy XIV wieku.² Kościół św. Marcina wzniesli budowniczowie stosując system Halowy, złożony z trzynawowego korpusu, zachowując równość wysokości sklepień nawy głównej i naw bocznych.

Pięciu prostokątnym przęsłom w nawie środkowej, odpowiadają przęsła kwadratowe w nawach bocznych. Łuki międzyprzęsłowe wsparte z każdej strony na dwóch przyporach, wzmacniają sklepienie i dzielą je na przęsła. Każde przęsło nakryte jest sklepieniem krzyżowo-żebrowym, które składa się z

² J. Rybotycki. Dzieje parafii rzymsko-katolickiej i kościoła św. Marcina w Jaworze (1242-19920 Jawor 1992., s.107

czterech trójkątnych pól. Wszystkie rodzaje żeber sklepienia zbierają się na wspornikach, lub spływając w dół po ścianach naw bocznych, tworząc potrójne kamienne wałki. Żebra dźwigają sklepienia naw, przekazując swój ciężar na wsporniki filarów, a poprzez potrójne kamienne wałki przyścienne na zewnętrzne przypory. Ten typowy dla gotyckiej architektury element konstrukcyjny, obiega zewnętrzne ściany kościoła na przemian przypora- okno – przypora. Do północnej nawy kościoła przylegają dwie kaplice: kaplica p.w. Najświętszej Marii Panny pochodząca z II połowy XV wieku, wyposażona w późnobarokowy ołtarz o budowie dwukondygnacyjnej. W centralnej części ołtarza znajduje się kamienna rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus na ręce, u stóp postaci wyryty napis 1492 mówiący prawdopodobnie, w którym roku kaplica została ufundowana. Na górnej kondygnacji został umieszczony obraz przedstawiający św. Ignacego Loyolę i św. Franciszka Ksawerego. Na ścianie znajduje się najstarsze epitafium z 1362 roku, ze sceną ukrzyżowania.

Kaplica św. Ignacego Loyoli (Matki Bożej Częstochowskiej) wybudowana w I połowie XVII wieku, pierwotnie pod wezwaniem św. Ignacego Loyoli. W kaplicy z pierwotnego wystroju nie zachowało się nic, obecnie wyposażona jest w kopię obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i portret papieża Jana Pawła II. Kaplicę zamyka siedemnastowieczna kuta krata.

Okna są niewysokie ostrołukowe, podobnie jak cała budowla. Większość otworów okiennych podzielona jest pionowymi laskowaniami na trzy części, a w prezbiterium okna podzielone są na dwie części. Wszystkie okna mają ościeża ścięte skośnie ku wnętrzu świątyni. Okna kościoła św. Marcina są wypełnione witrażami pochodzącymi z lat siedemdziesiątych XIX wieku.³ Dużą wartość artystyczną stanowią kompozycje postaci w witrażach w nawie południowej. Początek cyklu postaci ukazuje Chrystusa Zmartwychwstałego najcenniejszy pod względem artystycznym z wszystkich witraży, ukazującego się apostołom,

³ Witraże w kościele Św. Marcina zostały ufundowane podczas remontu przeprowadzanego w II połowie XIX w. Remont kościoła był przeprowadzony za czasów urzędowania ks. proboszcza F. Neugebauera. Witraż Chrystusa Zmartwychwstałego był prezentowany na wystawach na przełomie wieków XIX i XX w Paryżu i Londynie.

dającego ostatnią naukę przed Wniebowstąpieniem, o czym świadczy napis pod postacią w języku łacińskim: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*⁴ (Mt.28,16-20). Niemiecki napis informuje, nas że witraż ufundował ks. Ferdynand Neugebauer. Odnowienie tego witraża nastąpiło w latach 1986-1987 ze środków zebranych przez jaworskich rzemieślników. Kolejne cztery witraże ukazują postacie dwunastu apostołów.

Witraż nad kaplicą Matki Bożej Częstochowskiej w nawie północnej przedstawia scenę Zwiastowania, pozostałe witraże w tej nawie tworzą kompozycje ornamentalne z kolorowego szkła.

Witraże w południowej ścianie prezbiterium pochodzą z tego samego okresu co pozostałe w nawach bocznych. Ich treść stanowią kompozycje figuralne przedstawiające: św. Jadwigę Śląską i św. Elżbietę Węgierską. Św. Jadwiga – patronka Śląska, żona Henryka Brodatego i matka Henryka Pobożnego przedstawiona jest w szatach książęcych. W lewej ręce trzyma ufundowany przez siebie klasztor w Trzebnicy, w prawej – figurę Najświętszej Marii Panny i Dzieciątka Jezus.⁵ Św. Elżbieta to córka króla Węgier Andrzeja II i Gertrudy, siostry św. Jadwigi Śląskiej.⁶ Treść kolejnego witraża stanowią postacie św. Józefa i św. Marcina. Św. Józef opiekun Matki Bożej i Jezusa . Prawą ręką podtrzymuje Dziecię Jezus, a w lewej trzyma lilię . Św. Marcin legionista rzymski następnie uczeń św. Hilarego, w roku 370 został wybrany biskupem Tours. Patron Francji Jawora i Amiens, pod którego bramą rozegrała się słynna scena dzielenia się płaszczem z żebrakiem. Na witrażu występuje w szatach biskupich z mitrą na głowie, pastorałem w ręce i pierścieniem na dłoni⁷. Trzeci witraż przedstawia postacie św. Katarzyny Szwedzkiej i św. Marty siostry Łazarza. Św. Katarzyna Szwedzka to córka Ulfa Gudmarssona i św. Brygidy, znanej ze sławnych objawień. Żyła w XIV wieku. Po śmierci matki,

⁴ *A oto Ja jestem z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata.*

⁵ H. Hoever, *Żywoty świętych Pańskich*, Olsztyn 1999, s. 236

⁶ Tamże, s.260

⁷ Tamże, s.255

kontynuowała jej starania o dokończenie budowy klasztoru w Vadstene nad jeziorem Vatter w południowej Szwecji. Jako pierwsza ksieni tego klasztoru doprowadziła jego funkcjonowanie do pełnego rozkwitu.⁸ Św. Marta, patronka gospodyń domowych i kucharek⁹, przedstawiona jest na witrażu z pękiem kluczy, dzbankiem i miską. Witraż ten został odnowiony w 1986 roku na koszt księży wikariuszy parafii św. Marcina: ks. J. Błauciaka, J. Lubczyńskiego, S. Panewskiego, K. Turaja – o czym informuje napis pod postaciami na witrażu.

Jak już wspominaliśmy projekt budowli przewidywał wzniesienie dwóch wież, świadczy o tym wybudowanie ośmiu potężnych filarów podwieżowych. Prawdopodobnie brak środków finansowych spowodował zaniechanie budowy drugiej wieży po stronie północnej. Dzisiejsza wieża stoi po stronie północnej, pierwotna wieża południowa runęła do wysokości stropu nawy w 1533 roku. Z XIV wiecznej elewacji frontowej pozostała więc tylko bez zmian część środkowa z portalem głównego wejścia i z rozetą umieszczoną nad nim. Portal pochodzący z około 1330 roku stanowi główne wejście do kościoła.¹⁰ Bogato profilowane w piaskowcu pionowe elementy, utrzymujące po bokach otwór drzwiowy, przechodzą bezpośrednio w łuk ostry, zamykający portal u góry.¹¹ Zachodnia część elewacji kościoła św. Marcina jest dość skromna i jej wygląd pochodzi z okresu remontu prowadzonego przez ks. F. Neugebauera w końcu XIX wieku.

Po stronie południowej pozostała przypora podwieżowa formie wieżyczki z wąskimi okienkami. Do obecnego czasu mieści schody prowadzące na kościelne poddasze i dalej przez przejście nad sklepieniem nawy do nowej wieży po stronie północnej. Na początku XVII wieku dobudowano kruchą wejściową do południowej nawy. Kruchta posiada dwie kondygnacje dolna część stanowi wejście do kościoła, górna natomiast pełni funkcję balkonu

⁸ Tamże, s. 73

⁹ Tamże, s. 175

¹⁰ S. Jastrzębski, dz. cyt. s. 89

¹¹ J. Rybotycki, Dzieje parafii..., s. 123

dawniej zwaną chórem czeladniczym. Dekorację fasady stanowi późnorenesansowy portal, bogato dekorowany z napisem nad łukiem wejściowym w języku łacińskim: *Domini Justi Intrabunt Inean.*¹²

Północna strona kościoła posiada dwie dobudowane kaplice. Pierwsza pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny została wzniesiona w II połowie XV wieku. Drugą pod wezwaniem św. Ignacego Loyoli zbudowano w I połowie XVII w. obecnie pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej. Kościół zbudowany jest w całości z łamanego granitu pochodzącego z pobliskich kamieniołomów, natomiast wszystkie elementy wykończeniowe i zdobnicze wykonano z ciosanego piaskowca.

Wyposażenie kościoła pochodzi z przełomu XVII i XVIII wieku, wtedy rozpoczęto wyposażać wnętrze kościoła św. Marcina w barokową szatę. Po dziesięcioleciach wojny trzydziestoletniej miasto i kościół uległy zniszczeniu. Z gotyckiego wyposażenia kościoła niewiele zostało, część wyprzedła protestancka rada miasta, część została zniszczona w wyniku wypalenia świątyni, pozostały praktycznie tylko trzy rzeźby.¹³ Dwie kamienne: postać św. Marcina w szatach biskupa i Najświętsza Maria Panna z Dzieciątkiem Jezus oraz drewniana polichromowana rzeźba Matki Bożej Bolesnej.

Szczyt wyposażania barokowego Kościoła przypada na czas pełnienia funkcji proboszcza przez ks. Kaspra Scribanusa, w latach 1687-1732. Jeszcze za swojego życia ks. K.Scribanus zamówił główny ołtarz.¹⁴ Obraz w ołtarzu głównym o wymiarach 5m na 3m, jest dziełem Antona Schefflera z 1733 r. Dzieła tego malarza znajdują się w m.in. w kościele Matki Bożej Łaskawej w Krzeszowie i w zamku Książ. Obraz przedstawia, na tle nieba, Chrystusa koronującego biskupa Marcina, adorowanego przez liczne grono aniołów trzymających kartę z napisem: *Laudate Domimun In Sanctis jus*, trybularz, mitrę, pastorał, księgę cudów św. Marcina, płaszcz, gęś, miecz i hełm. W dolnej

¹² *Tu brama Pańskiej sprawiedliwości dostępnej wchodzącym*

¹³ Ch.F.E. Fischer, dz. cyt. 29

¹⁴ Tamże, s.45

partii obrazu widać żebraków, którzy zawsze znajdowali wsparcie w osobie świętego. Między sześcioma korynckimi kolumnami ołtarza znajdują się cztery płaskorzeźby ze scenami z życia świętego. Poniżej płaskorzeźb jest umieszczone sześć rzeźb naturalnej wielkości przedstawiającymi czterech ewangelistów oraz postacie apostołów Piotra i Pawła. Autorem ich jest legnicki rzeźbiarz Krystian Grunwald. Nadstawa ołtarzowa zakończona jest przerywanym belkowaniem, na którego krańcach ustawione są figury św. Floriana i św. Tadeusza¹⁵. Bliżej środka stoją postacie św. Barbary i św. Jadwigi patronki Śląska. Powyżej zwieńcza ołtarz scena Wniebowzięcia i Koronacja Najświętszej Marii Panny przez Trójcę Świętą. Główna część ołtarza stanowi drewniana mensa na, której jest umieszczone drewniane tabernakulum, zwieńczone jest grupą sześciu aniołków. Całość ołtarza jest wykonana z polichromowanego drewna.

Dwa pierwsze ołtarze boczne po południowej i północnej stronie nawy głównej, posiadają dwukondygnacyjną budowę i są do siebie konstrukcyjnie bardzo podobne. Położenie rzeźb w nich jest identyczne, południowy ołtarz w dolnej części posiada obraz św. Józefa, w górnej natomiast Obraz Najświętszej Marii Panny. W północnym ołtarzu bocznym dolne malowidło ukazuje scenę Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, górny obraz przedstawia koronację Najświętszej Marii Panny przez Trójcę Świętą.

Dwa kolejne boczne ołtarze znajdują się na pierwszych filarach nawy głównej. Przy południowym filarze znajduje się ołtarz poświęcony św. Janowi Nepomucenowi, ufundowany w latach dwudziestych XVIII wieku przez biskupa wrocławskiego Franciszka Ludwika, przedstawia scenę śmierci męczeńskiej świętego¹⁶. Ołtarz w całości wykonany jest ze stiuku. Na filarze po stronie północnej znajduje się neogotycki ołtarz Najświętszego Serca Pana Jezusa. Przy tym samym filarze usytuowana jest ambona z końca XVII wieku. Kosz ozdobiony jest płaskorzeźbami przedstawiającymi nauczanie Jezusa w świątyni,

¹⁵ Kult obu świętych rozwinął się w Jaworze w szczególności w pierwszej połowie XVIII wieku, w czasach klęsk żywiołowych i pożarach miasta.

¹⁶ I. Łaborewicz M. Szkiłądź, Jawor i okolice, Legnica 2005, s.14

na ścianie krętych schodów ilustracje czterech cnót kardynalnych. Całość zwieńcza baldachim z trzema aniołami trzymającymi symbole trzech cnót Bożych.¹⁷

Na następnych filarach znajdują się jednokondygnacyjne ołtarze przedstawiające: po stronie południowej „Pokłon trzech Króli”, po północnej Świętą Rodzinę. Oba dzieła przypisywane autorstwu Michała Willmanna, pierwszy ukazuje mędrców, którzy przybyli aby złożyć pokłon i ofiarować dary narodzonemu Jezusowi. Drugi przedstawia Świętą Rodzinę – Najświętsza Maria Panna, która składa pocałunek na głowie małego Jezusa, w tyle postać św. Józefa.

Na trzecim filarze południowym i północnym ołtarze zostały rozebrane na początku lat pięćdziesiątych XX w. Nie zachowały się ich opisy, nieznany też jest los obrazów znajdujących się w nich.¹⁸ Po stronie południowej umieszczono drewnianą rzeźbę Matki Bożej z Dzieciątkiem, po stronie północnej ustawiono drewniane rzeźby Matki Boskiej i św. Jana apostoła nad nimi umieszczono drewniany krzyż z postacią Pana Jezusa. Całość tworzy kompozycję sceny ukrzyżowania.

Pod chórem muzycznym po stronie północnej znajduje się klasycystyczny ołtarz Matki Bożej Bolesnej z drewnianą figurą Maryi pochodzącą z połowy XV wieku. Jest jedyną drewnianą rzeźbą gotycką jaka zachowała się w kościele św. Marcina. Matka Boża ubrana jest w złotą suknię spiętą paskiem, okryta jest niebieskim płaszczem. Głowa okryta jest chustą na którą włożono koronę w kształcie mitry z krzyżem, nad głową dwa anioły podtrzymują wieniec złożony z dwunastu gwiazd.

Nawa południowa na wschodniej ścianie pod witrażem Chrystusa Zmartwychwstałego posiada ołtarz, który został przeniesiony do kościoła św. Marcina z likwidowanej w roku 1962 kaplicy zamku jaworskiego. Ołtarz

¹⁷ Tamże, s.11

¹⁸ AKA, t.p.. św. Marcina 135

przeniesiono dzięki staraniom ks. proboszcza Bronisława Wojtery.¹⁹ Puste już pole obrazowe ołtarza okryto purpurową tkaniną i zawieszono na niej obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, który został ufundowany przez panią Bronisławę Zajączkowską emerytowaną nauczycielkę.²⁰

Chór muzyczny wraz z 32 głosowymi organami został oddany do użytku w 1732 roku. Organy były poddane gruntownemu remontowi w latach 1878-1880 przez świdnicka firmę Schlag²¹. Od tej pory bez większych napraw są używane do dnia dzisiejszego, niestety ich wysoki stopień zużycia wymaga podjęcia natychmiastowego generalnego remontu.

Kościół p.w. św. Marcina położony jest w północno-zachodniej części średniowiecznego Jawora. Usytuowany na wysokości 203m n.p.m. o czym świadczy wmurowany w XIX w. jeszcze przez prusaków reper pomiarowy w murze świątyni, góruje swoją sylwetką nad najbliższą okolicą. Od strony północnej otacza go zachowany odcinek obronnego muru miejskiego, od zachodu graniczy z ul. J. Poniatowskiego, od strony południowej i wschodniej graniczy z ulicami Kościelną i Szkolną i posesją plebanii. Jest to budowla halowa orientowana jednowiekowa z fasadą zachodnią, nawa główna i nawy boczne tej samej wysokości 13,7m.²²

Budowę kościoła zaczęto najprawdopodobniej w końcu XIII wieku od wzniesienia prezbiterium i plebanii. O wczesnogotyckiej metryce chóru kapłańskiego może świadczyć dekoracja zwornika w kształcie rozety na sklepieniu zakrystii oraz proste laskowate okienka po północnej stronie prezbiterium, na schodach prowadzących na oratorium²³. W tym samym czasie

¹⁹ Karonika parafialna

²⁰ Tamże.

²¹ O dokonany remoncie organów w latach 1878-1880 przez firmę Schlag ze Świdnicy, świadczy tabliczka umieszczona na nich przez osoby dokonujące remontu w tym czasie. Z zachowanej dokumentacji organy miały być jeszcze raz poddane remontowi w latach dwudziestych XX wieku. Jednak zbyt duży koszt remontu doprowadził do zaniechania dalszych prac konserwatorskich tego starego instrumentu. Obecnie organy są w złym technicznym stanie i oczekują na pilny remont generalny wraz z chórem muzycznym.

²² Tamże, s.88

²³ M. Kutner. Cysterska architektura na Śląsku w latach 1200-1330. Toruń 1969. s.142

wykonano kamienne nisze i ławy w prezbiterium, dekorując je wczesnogotyckimi ślepyimi arkadami. We wnękach zachowały się fragmenty wczesnogotyckich dekoracji w formie kwiatonów.

Prezbiterium jest silnie wydłużone, o długości 21m, szerokości 9m i wysokości 115m, jednonawowe i czteroprzęsłowe zamknięte od strony wschodniej trzema ścianami na podstawie ośmioboku foremego, od strony północnej wejście do zakrystii zdoobi skromny ostrołukowy portal z piaskowca, podobny portal z zamurowanym wejściem znajduje się na ścianie zachodniej zakrystii, było to wejście od nawy północnej. Nad zakrystią znajduje się oratorium otwarte z dwóch stron, przeznaczona dla chóru kapłańskiego. W ścianie południowej prezbiterium znajduje się niewielkie wejście obramowane ostrołukowym portalem z piaskowca. Od zewnątrz portal ten jest jednolitą konstrukcją uskokową, którą tworzą profilowane węgary, przechodzące bezpośrednio w łuk naddrzwiowy. Po obydwóch stronach portal jest otoczony czworobocznymi filarami. Pole znajdujące się nad drzwiami posiada formę ostrego łuku i wypełnione jest płaskorzeźbą św. Marcina na koniu dzielącego się płaszczem z żebrakiem. Jest to najstarsze przedstawienie wizerunku św. Marcina w Jaworze. Pole jest otoczone ozdobnym płaskorzeźbionym pasem z motywami winorośli. Portal ten jest datowany na II połowę XIII w.²⁴

Wnętrza naw i prezbiterium nakryte są sklepieniami krzyżowo-żebrowymi. Żebra konstrukcyjne w chórze kapłańskim spływają na wsporniki przyścienne, przenosząc ciężar sklepienia na przypory znajdujące się na zewnątrz prezbiterium. W środkowej części sklepienia każdego przęsła, w miejscu przecinania się żeber występują zworniki. Zworniki i wsporniki w kościele Św. Marcina wyróżniają się bogatą rzeźbiarską dekoracją i pochodzą z I połowy XIV wieku.²⁵ Kościół św. Marcina wzniesli budowniczowie stosując

²⁴ Datowanie jest sporne źródła niemieckie prof. J. Hajne w dziele wydanym w 1865r. opisującym historię Diecezji Wrocławskiej od 1000 roku, budowę kościoła św. Marcina sytuuje w latach panowania Henryka Probusa, czyli portal można datować na II połowę XIII wieku.

²⁵ J. Rybotycki. dz. cyt., s.107

system Halowy, złożony z trzynawowego korpusu, zachowując równość wysokości sklepień nawy głównej i naw bocznych.

Pięciu prostokątnym przeszłom w nawie środkowej, odpowiadają przeszła kwadratowe w nawach bocznych. Łuki międzyprzesłowe wsparte z każdej strony na dwóch przyporach, wzmacniają sklepienie i dzielą je na przeszła. Każde przeszło nakryte jest sklepieniem krzyżowo – żebrowym, które składa się z czterech trójkątnych pól. Wszystkie rodzaje żeber sklepienia zbierają się na wspornikach, lub spływając w dół po ścianach naw bocznych, tworząc potrójne kamienne wałki. Żebra dźwigają sklepienia naw, przekazując swój ciężar na wsporniki filarów, a poprzez potrójne kamienne wałki przyścienne na zewnętrzne przypory. Ten typowy dla gotyckiej architektury element konstrukcyjny, obiega zewnętrzne ściany kościoła na przemian przypora- okno – przypora. Do północnej nawy kościoła przylegają dwie kaplice: kaplica p.w. Najświętszej Marii Panny pochodząca z II połowy XV wieku, wyposażona w późnobarokowy ołtarz o budowie dwukondygnacyjnej. W centralnej części ołtarza znajduje się kamienna rzeźba Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus na ręce, ustóp postaci wyryty napis 1492 mówiący prawdopodobnie, w którym roku kaplica została ufundowana. Na górnej kondygnacji został umieszczony obraz przedstawiający św. Ignacego Loyolę i św. Franciszka Ksawerego. Na ścianie znajduje się najstarsze epitafium z 1362 roku, ze sceną ukrzyżowania.

Kaplica Matki Bożej Częstochowskiej wybudowana w I połowie XVII wieku, pierwotnie pod wezwaniem św. Ignacego Loyoli. Kaplica wyposażona jest w kopię obrazu Matki Bożej Częstochowskiej i portret papieża Jana Pawła II. Kaplicę zamyka siedemnastowieczna kuta krata.

Okna są niewysokie ostrołukowe, podobnie jak cała budowla. Większość otworów okiennych podzielona jest pionowymi laskowaniami na trzy części, a w prezbiterium okna podzielone są na dwie części. Wszystkie okna mają ościeża ścięte skośnie ku wnętrzu świątyni. Okna kościoła św. Marcina są wypełnione

witrażami pochodzącymi z lat siedemdziesiątych XIX wieku.²⁶ Dużą wartość artystyczną stanowią kompozycje postaci w witrażach w nawie południowej. Początek cyklu postaci ukazuje Chrystusa Zmartwychwstałego, ukazującego się apostołom, dającego ostatnią naukę przed Wniebowstąpieniem, o czym świadczy napis pod postacią w języku łacińskim: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi*²⁷ (Mt.28,16-20). Niemiecki napis informuje, nas że witraż ufundował ks. Ferdynand Neugebauer. Odnowienie tego witraża nastąpiło w latach 1986-1987 ze środków zebranych przez jaworskich rzemieślników. Kolejne cztery witraże ukazują postacie dwunastu apostołów.

Witraż nad kaplicą Matki Bożej Częstochowskiej w nawie północnej przedstawia scenę Zwiastowania, pozostałe witraże w tej nawie tworzą kompozycje ornamentalne z kolorowego szkła.

Witraże w południowej ścianie prezbiterium pochodzą z tego samego okresu co pozostałe w nawach bocznych. Ich treść stanowią kompozycje figuralne przedstawiające: św. Jadwigę Śląską i św. Elżbietę Węgierską. Św. Jadwiga – patronka Śląska, żona Henryka Brodatego i matka Henryka Pobożnego przedstawiona jest w szatach książęcych. W lewej ręce trzyma ufundowany przez siebie klasztor w Trzebnicy, w prawej – figurę Najświętszej Marii Panny i Dzieciątka Jezus.²⁸ Św. Elżbieta to córka króla Węgier Andrzeja II i Gertrudy, siostry św. Jadwigi Śląskiej.²⁹ Treść kolejnego witraża stanowią postacie św. Józefa i św. Marcina. Św. Józef opiekun Matki Bożej i Jezusa . Prawą ręką podtrzymuje Dziecię Jezus, a w lewej trzyma lilię . Św. Marcin legionista rzymski następnie uczeń św. Hilarego, w roku 370 został wybrany biskupem Tours. Patron Francji Jawora i Amiens, pod którego bramą rozegrała się słynna scena dzielenia się płaszczem z żebrakiem. Na witrażu występuje w

²⁶ Witraże w kościele Św. Marcina zostały ufundowane podczas remontu przeprowadzanego w II połowie XIXw. Remont kościoła był przeprowadzony za czasów urzędowania ks. proboszcza F. Neugebauera.

²⁷ *A oto Ja jestem z wami przez wszystkie dni, aż do skończenia świata.*

²⁸ H. Hoever, *Żywoty świętych Pańskich*, Olsztyn 1999, s. 236

²⁹ Tamże, s.260

szatach biskupich z mitrą na głowie, pastorałem w ręce i pierścieniem na dłoni³⁰. Trzeci witraż przedstawia postacie św. Katarzyny Szwedzkiej i św. Marty siostry Łazarza. Św. Katarzyna Szwedzka to córka Ulfa Gudmarssona i św. Brygidy, znanej ze sławnych objawień. Żyła w XIV wieku. Po śmierci matki, kontynuowała jej starania o dokończenie budowy klasztoru w Vadstena nad jeziorem Vätter w południowej Szwecji. Jako pierwsza ksieni tego klasztoru doprowadziła jego funkcjonowanie do pełnego rozkwitu.³¹ Św. Marta, patronka gospodyń domowych i kucharek³², przedstawiona jest na witrażu z pękiem kluczy, dzbankiem i miską. Witraż ten został odnowiony w 1986 roku na koszt księży wikariuszy parafii św. Marcina: ks. J. Błauciaka, J. Lubczyńskiego, S. Panewskiego, K. Turaja – o czym informuje napis pod postaciami na witrażu.

Projekt budowli przewidywał wzniesienie dwóch wież, świadczy o tym wybudowanie ośmiu potężnych filarów podwieżowych. Prawdopodobnie brak środków finansowych spowodował zaniechanie budowy drugiej wieży po stronie północnej. Dzisiejsza wieża stoi po stronie północnej, pierwotna wieża południowa runęła do wysokości stropu nawy w 1533 roku. Z XIV wiecznej elewacji frontowej pozostała więc tylko bez zmian część środkowa z portalem głównego wejścia i z rozetą umieszczoną nad nim. Portal pochodzący z około 1330 roku stanowi główne wejście do kościoła.³³ Bogato profilowane w piaskowcu pionowe elementy, utrzymujące po bokach otwór drzwiowy, przechodzą bezpośrednio w łuk ostry, zamykający portal u góry.³⁴ Zachodnia część elewacji kościoła św. Marcina jest dość skromna i jej wygląd pochodzi z okresu remontu prowadzonego przez ks. F. Neugebauera w końcu XIX wieku.

Po stronie południowej pozostała przypora podwieżowa formie wieżyczki z wąskimi okienkami. Do obecnego czasu mieści schody prowadzące na kościelne poddasze i dalej przez przejście nad sklepieniem nawy do nowej

³⁰ Tamże, s.255

³¹ Tamże, s. 73

³² Tamże, s.175

³³ S. Jastrzębski, dz. cyt. s. 89

³⁴ J. Rybotycki, Dzieje parafii..., s.123

wieży po stronie północnej. Na początku XVII wieku dobudowano kruchtę wejściową do południowej nawy. Kruchta posiada dwie kondygnacje dolna część stanowi wejście do kościoła, górna natomiast pełni funkcję balkonu dawniej zwaną chórem czeladniczym. Dekorację fasady stanowi późnorenesansowy portal, bogato dekorowany z napisem nad łukiem wejściowym w języku łacińskim: *Domini Justi Intrabunt Inean*.³⁵

Północna strona kościoła posiada dwie dobudowane kaplice. Pierwsza pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny została wzniesiona w II połowie XV wieku. Drugą pod wezwaniem św. Ignacego Loyoli zbudowano w I połowie XVII w. obecnie pod wezwaniem Matki Boskiej Częstochowskiej. Kościół zbudowany jest w całości z łamanego granitu pochodzącego z pobliskich kamieniołomów, natomiast wszystkie elementy wykończeniowe i zdobnicze wykonano z ciosanego piaskowca.

Wyposażenie kościoła pochodzi z przełomu XVII i XVIII wieku, wtedy rozpoczęto wyposażać wnętrze kościoła św. Marcina w barokową szatę. Po dziesięcioleciach wojny trzydziestoletniej miasto i kościół uległy zniszczeniu. Z gotyckiego wyposażenia kościoła niewiele zostało, część wyprzedala protestancka rada miasta, część została zniszczona w wyniku wypalenia świątyni, pozostały praktycznie tylko trzy rzeźby.³⁶ Dwie kamienne: postać św. Marcina w szatach biskupa i Najświętsza Maria Panna z Dzieciątkiem Jezus oraz drewniana polichromowana rzeźba Matki Bożej Bolesnej.

Szczyt wyposażania barokowego Kościoła przypada na czas pełnienia funkcji proboszcza przez ks. Kaspra Scribanusa, w latach 1687-1732. Jeszcze za swojego życia ks. K.Scribanus zamówił główny ołtarz.³⁷ Obraz w ołtarzu głównym o wymiarach 5m na 3m, jest dziełem Antona Schefflera z 1733 r. Dzieła tego malarza znajdują się w m.in. w kościele Matki Bożej Łaskawej w Krzeszowie i w zamku Książ. Obraz przedstawia, na tle nieba, Chrystusa

³⁵ *Tu brama Pańskiej sprawiedliwości dostępnej wchodzącym*

³⁶ Ch.F.E. Fischer, dz. cyt. 29

³⁷ Tamże, s.45

koronującego biskupa Marcina, adorowanego przez liczne grono aniołów trzymających kartę z napisem: *Laudate Domimum In Sanctis jus*, trybularz, mitrę, pastorał, księgę cudów św. Marcina, płaszcz, geś, miecz i hełm. W dolnej partii obrazu widać żebraków, którzy zawsze znajdowali wsparcie w osobie świętego. Między sześcioma korynckimi kolumnami ołtarza znajdują się cztery płaskorzeźby ze scenami z życia świętego. Poniżej płaskorzeźb jest umieszczone sześć rzeźb naturalnej wielkości przedstawiającymi czterech ewangelistów oraz postacie apostołów Piotra i Pawła. Autorem ich jest legnicki rzeźbiarz Krystian Grunwald. Nadstawa ołtarzowa zakończona jest przerywanym belkowaniem, na którego krańcach ustawione są figury św. Floriana i św. Tadeusza³⁸. Bliżej środka stoją postacie św. Barbary i św. Jadwigi patronki Śląska. Powyżej zwieńcza ołtarz scena Wniebowzięcia i Koronacja Najświętszej Marii Panny przez Trójcę Świętą. Główna część ołtarza stanowi drewniana mensa na, której jest umieszczone drewniane tabernakulum, zwieńczone jest grupą sześciu aniołków. Całość ołtarza jest wykonana z polichromowanego drewna.

Dwa pierwsze ołtarze boczne po południowej i północnej stronie nawy głównej, posiadają dwukondygnacyjną budowę i są do siebie konstrukcyjnie bardzo podobne. Położenie rzeźb w nich jest identyczne, południowy ołtarz w dolnej części posiada obraz św. Józefa, w górnej natomiast Obraz Najświętszej Marii Panny. W północnym ołtarzu bocznym dolne malowidło ukazuje scenę Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, górny obraz przedstawia koronację Najświętszej Marii Panny przez Trójcę Świętą.

Dwa kolejne boczne ołtarze znajdują się na pierwszych filarach nawy głównej. Przy południowym filarze znajduje się ołtarz poświęcony św. Janowi Nepomucenowi, ufundowany w latach dwudziestych XVIII wieku przez biskupa wrocławskiego Franciszka Ludwika, przedstawia scenę śmierci męczeńskiej

³⁸ Kult obu świętych rozwinął się w Jaworze w szczególny sposób w pierwszej połowie XVIII wieku, w czasach klęsk żywiołowych i pożarach miasta.

świętego³⁹. Ołtarz w całości wykonany jest ze stiuku. Na filarze po stronie północnej znajduje się neogotycki ołtarz Najświętszego Serca Pana Jezusa. Przy tym samym filarze usytuowana jest ambona z końca XVII wieku. Kosz ozdobiony jest płaskorzeźbami przedstawiającymi nauczanie Jezusa w świątyni, na ścianie krętych schodów ilustracje czterech cnót kardynalnych. Całość zwieńcza baldachim z trzema aniołami trzymającymi symbole trzech cnót Bożych.⁴⁰

Na następnych filarach znajdują się jednokondygnacyjne ołtarze przedstawiające: po stronie południowej „Pokłon trzech Króli”, po północnej Świętą Rodzinę. Oba dzieła przypisywane autorstwu Michała Willmanna, pierwszy ukazuje mędrców, którzy przybyli aby złożyć pokłon i ofiarować dary narodzonemu Jezusowi. Drugi przedstawia Świętą Rodzinę – Najświętsza Maria Panna, która składa pocałunek na głowie małego Jezusa, w tyle postać św. Józefa.

Na trzecim filarze południowym i północnym ołtarze zostały rozebrane na początku lat pięćdziesiątych XX w. Nie zachowały się ich opisy, nieznany też jest los obrazów znajdujących się w nich.⁴¹ Po stronie południowej umieszczono drewnianą rzeźbę Matki Bożej z Dzieciątkiem, po stronie północnej ustawiono drewniane rzeźby Matki Boskiej i św. Jana apostoła nad nimi umieszczono drewniany krzyż z postacią Pana Jezusa. Całość tworzy kompozycję sceny ukrzyżowania.

Pod chórem muzycznym po stronie północnej znajduje się klasycystyczny ołtarz Matki Bożej Bolesnej z drewnianą figurą Maryi pochodzącą z połowy XV wieku. Jest jedyną drewnianą rzeźbą gotycką jaka zachowała się w kościele św. Marcina. Matka Boża ubrana jest w złotą suknię spiętą paskiem, okryta jest niebieskim płaszczem. Głowa okryta jest chustą na którą włożono koronę w

³⁹ I. Laborewicz M. Szkiłdź, Jawor i okolice, Legnica 2005, s.14

⁴⁰ Tamże, s.11

⁴¹ AKA, t.p.. św. Marcina 135

kształcie mitry z krzyżem, nad głową dwa anioły podtrzymują wieniec złożony z dwunastu gwiazd.

Nawa południowa na wschodniej ścianie pod witrażem Chrystusa Zmartwychwstałego posiada ołtarz, który został przeniesiony do kościoła św. Marcina z likwidowanej w roku 1962 kaplicy zamku jaworskiego. Ołtarz przeniesiono dzięki staraniom ks. proboszcza Bronisława Wojtery.⁴² Puste już pole obrazowe ołtarza okryto purpurową tkaniną i zawieszono na niej obraz Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, który został ufundowany przez panią Bronisławę Zajączkowską emerytowaną nauczycielkę.⁴³

Chór muzyczny wraz z 32 głosowymi organami został oddany do użytku w 1732 roku. Organy były poddane gruntownemu remontowi w latach 1878-1880 przez świdnicka firmę Schlag⁴⁴. Od tej pory bez większych napraw są używane do dnia dzisiejszego, niestety ich wysoki stopień zużycia wymaga podjęcia natychmiastowego generalnego remontu.

mgr Krzysztof Patrzek

⁴² Karonika parafialna

⁴³ Tamże.

⁴⁴ O dokonanym remoncie organów w latach 1878-1880 przez firmę Schlag ze Świdnicy, świadczy tabliczka umieszczona na nich przez osoby dokonujące remontu w tym czasie. Z zachowanej dokumentacji organy miały być jeszcze raz poddane remontowi w latach dwudziestych XX wieku. Jednak zbyt duży koszt remontu doprowadził do zaniechania dalszych prac konserwatorskich tego starego instrumentu. Obecnie organy są w złym technicznym stanie i oczekują na pilny remont generalny wraz z chórem muzycznym.